

Piotr Królikowski

Prezentacja judaizmu w polskiej katechezie katolickiej

Collectanea Theologica 65/2, 49-59

1995

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

PIOTR KRÓLIKOWSKI, WARSZAWA

PREZENTACJA JUDAIZMU W POLSKIEJ KATECHEZIE KATOLICKIEJ

Zaistnienie w nowym wymiarze problematyki żydowskiej w katechizmach katolickich w Polsce jest wynikiem reorientacji zapoczątkowanej przez Kościół katolicki w Deklaracji *Nostra Aetate* nr 4 Soboru Watykańskiego II¹ i będącego jej owocem międzyreligijnego dialogu katolicko-żydowskiego, który toczy się w Polsce od kilkunastu lat napotykając niekiedy na spore trudności, lecz zarazem przynosząc znaczące korzyści obu wspólnotom wyznaniowym.

Bogaty w wydarzenia rok ubiegły – obchody 50 rocznicy Powstania w Getcie, zakończenie sporu o oświęcimski Karmel – może zostać uznany za zamykający i do pewnego stopnia podsumowujący kolejny etap spotkania Żydów i chrześcijan. Powyższa konstatacja posiada również znaczenie w odniesieniu do polskiej katechezy, przed którą otwierają się nowe perspektywy wyznaczone przez bez wątpienia jedno z najważniejszych wydarzeń obecnego pontyfikatu. 25 lipca 1992 roku papież Jan Paweł II, wypełniając jedno z podstawowych zadań Kościoła jakim jest przechowywanie i przekazywanie depozytu wiary, zaaprobował tekst nowego *Katechizmu Kościoła Katolickiego*, stanowiącego rodzaj kompendium całości katolickiej doktryny wiary i obyczajów. Fakt ten oraz promulgowanie 11 X 1992 roku promującej nowy katechizm konstytucji apostolskiej *Fidei depositum*², a także publikacja tekstu nowego Katechizmu tłumaczonego na główne języki europejskie w ciągu roku następnego, zamykają – także w Polsce – pewien okres tworzenia katechizmów Kościołów lokalnych. Nowy Katechizm, stawiając przed osobami zajmującymi się katechezą i szeroko pojętym wychowaniem chrześcijańskim zadanie twórczej recepcji

¹ Zob. Waldemar Chrostowski, «*Nostra Aetate*» z perspektywy ćwierćwiecza, *Przegląd Powszechny* 10/1990, s. 75-92.

² Por. *Apostolische Konstitution «Fidei Depositum»*, w: *Katechismus der Katholischen Kirche*, Muenchen 1993, s. 29-35.

treści w nim zawartych w nowych podręcznikach katechetycznych oraz do pewnego stopnia aktualizacji dotychczasowych postulatów, również w zakresie prezentacji judaizmu – a zatem nie hamując prac nad katechizmami lokalnymi – ma służyć jako autentyczna norma ortodoksji przy opracowaniu tekstów uwzględniających lokalne warunki i potrzeby wierzących³. Aczkolwiek wciąż jeszcze nie możemy doczekać się polskiego wydania nowego Katechizmu, to jednak już w chwili obecnej warto dokonać wstępnego podsumowania dotychczasowych sposobów przedstawiania powyższej problematyki w polskich podręcznikach katechetycznych, koncentrując się głównie na miejscu i sposobie prezentacji judaizmu w polskiej katechezie, na przedstawieniu jego historii, natury i związków z chrześcijaństwem w kontekście recepcji wskazań Soboru i Stolicy Apostolskiej w tym zakresie⁴. Niniejsze opracowanie, które nie rości sobie pretensji do wyczerpującego przedstawienia obecności problematyki judaistycznej w polskiej katechezie, ma do pewnego stopnia służyć wypełnieniu luki istniejącej w polskim piśmiennictwie poświęconym zarówno katechizacji jak i dialogowi. Spotkanie Żydów i chrześcijan w Polsce, przechodząc ze szczebla oficjalnych konferencji zainteresowanych nim specjalistów, winno wejść bardziej zdecydowanie w sferę codziennej, także szkolnej praktyki. Potrzeba ta staje się z dnia na dzień coraz bardziej nagląca.

Zamknięcie zatem pewnego znaczącego etapu w katechetyce i katechezie w Polsce, którego *terminus ad quem* wyznaczają zarówno publikacje jak i recepcja dokumentów Soboru Watykańskiego II i watykańskiej Komisji do Spraw Dialogu z Judaizmem, *terminus ante quem* zaś, ogłoszenie *Katechizmu Kościoła Katolickiego* oraz potrzeba przeniesienia w szerszej niż dotychczas mierze owoców dialogu do wychowania katolickiego, stanowią punkt wyjścia niniejszego opracowania.

³ Por. Ignacy B o k w a, *Recepcja «Katechizmu Kościoła Katolickiego»* Przegląd Powszechny 2/1994, s. 224-233.

⁴ Por. zwł. *Dokumenty Stolicy Apostolskiej, w: Żydzi i judaizm w dokumentach Kościoła i nauczaniu Jana Pawła II (1965-1989)*. Opr. Waldemar C h r o s t o w s k i i Ryszard R u b i n k i e w i c z SDB, Warszawa 1990, str. 21-84.

Syntetyczne opracowanie wskazań Urzędu Nauczycielskiego na temat prezentacji judaizmu w katechezie przedstawiłem w artykule *Jewish Culture, Religion and History in the Teaching and Religious Instruction of the Catholic Church of Poland*, zamieszczonym w „From the Martin Buber House” 21/1993, s. 15-38.

Miejsce i sposób prezentacji judaizmu w polskich programach katechetycznych

Zagadnienie powyższe można przedstawić w postaci odpowiedzi na następujące pytania: kiedy – to znaczy na jakim etapie katechizacji, oraz gdzie – czyli w jakich podręcznikach katechetycznych, a także jak, przy użyciu jakich metod dokonywana jest prezentacja judaizmu? Na początek kilka uwag o charakterze ogólnym.

Kształt polskiej katechezy został określony w przyjętym w 1971 roku przez Konferencję Plenarną Episkopatu Polski ramowym i szczegółowym programie katechizacji⁵. Kształtujący się w klimacie posoborowym program ramowy, będący rodzajem ogólnych wytycznych dla programów szczegółowych, dzieli katechizację na trzy czteroletnie okresy, przy czym każdy kolejny jest kontynuacją cyklu poprzedniego. Konkretną formę realizacji programu ramowego stanowią wspomniane programy szczegółowe, przy czym jest ich w praktyce tyle, ile istnieje wersji podręczników.

Ramowy program katechizacji postuluje prezentację zagadnień religioznawczych – w tym również judaizmu – w trzecim roku nauczania w szkole średniej, zatytułowanym przez twórców programu „Człowiek wobec problemu wiary”. Można tu dostrzec dwie istotne różnice w porównaniu z dezyderatami Stolicy Apostolskiej. Pierwsza uwaga dotyczy perspektywy prezentacji, druga zaś wyboru jej czasu.

Aczkolwiek prezentacja judaizmu przez poszczególne podręczniki będące konkretyzującą realizacją programów szczegółowych stanowi dobry przykład recepcji perspektywy teologicznej, mocno zaakcentowanej przez deklarację *Nostra Aetate* już w otwierającym ją zdaniu: „Zgłębiając tajemnicę Kościoła, święty Sobór obecny pamięta o więzi, którą lud Nowego Testamentu zespolony jest duchowo z plemieniem Abrahama”⁶ i rozwiniętej w nowym *Katechizmie Kościoła Katolickiego*, który posługuje się prawie wyłącznie

⁵ Por. Roman M u r a w s k i SDB, *Program katechezy w szkołach ponadpodstawowych*, w: *Katecheza w szkole*, red. Jan K r u c i n a, Wrocław 1992, s. 93-106.

⁶ Cyt. za: *Deklaracja o stosunku Kościoła do religii niechrześcijańskich «Nostra Aetate»* w: *Żydzi i judaizm...*, dz. cyt., s.33.

mającym wyraźnie teologiczne znaczenie pojęciem „Izrael i Izraelici”⁷ – przy czym wyjątek stanowią w nowym katechizmie określenia „Prawo żydowskie” oraz sformułowanie „żydowski sprzeciw wobec nauki Jezusa”⁸, oba wszakże bez negatywnych konotacji – o tyle program ramowy polskiej katechezy – powtórzmy to raz jeszcze – umieszcza tematykę judaizmu w bloku poświęconym zagadnieniom religioznawczym. To istotne przesunięcie akcentu w porównaniu z postulatami Kościoła wynika z pewnością z faktu opracowania programu ramowego w roku 1971 – prawie cztery lata przed opublikowaniem watykańskich *Wskazówek i sugestii* z 1 XII 1974 roku oraz 14 lat przed wydaniem najistotniejszego dla katechezy dokumentu z 24 VI 1985 roku. Z drugiej jednak strony należy zauważyć, że program ramowy w swej obecnej postaci powstał w 6 lat po ogłoszeniu eksponującej wymiar teologiczny deklaracji *Nostra Aetate*, która sformułowała już wówczas, choć niekoniecznie *expressis verbis*, wstępne postulaty dotyczące prezentacji judaizmu w katechezie.

W programie ramowym katechizacji nie zostały one – choć powinny – w pełni uwzględnione, co jest spowodowane – jak można wnosić – rezultatem niedostatecznej recepcji dokumentów Stolicy Apostolskiej⁹. Powyższych uwag dotyczących religioznawczej perspektywy prezentacji judaizmu postulowanej przez program ramowy, nie można na szczęście w pełni odnieść do podręczników katechetycznych, których autorzy oraz redaktorzy – przynajmniej tych wydawanych po 1989 roku – prezentują judaizm tak, jak to sugerują dokumenty posoborowe, wypuklając kontekst teologiczny oraz zwracając uwagę na problemy związane z lokalną, polską specyfiką.

Druga uwaga dotyczyć musi momentu wybranego przez autorów programu ramowego dla przedstawienia judaizmu oraz innych religii, a także ilości czasu przeznaczanego na katechezę. Uczęszczający na lekcje religii katolicki uczeń polskiej szkoły ma

⁷ Por. *Katechismus ...*, dz. cyt., s. 792, na której w wydaniu niemieckim hasło „Juden” odsyła do terminu „Israel; Israeliten”.

⁸ *Tamże*, s. 791.

⁹ Wyrazem tego stanu rzeczy jest również fakt, że spośród trzech artykułów poświęconych problematyce chrześcijańsko-żydowskiej na łamach „Katechety” do roku ubiegłego, zaledwie jeden traktuje o recepcji dokumentów Kościoła, publikowanych przez włoską i francuską konferencję biskupów.

możliwość otrzymania informacji o judaizmie w ramach katechezy na jednej lub dwóch godzinach lekcyjnych podczas trzeciego roku nauki w szkole średniej. Dokumenty Kościoła tymczasem postulują jak najwcześniejsze zapoznanie katechizowanych z problematyką żydowską oraz organiczne jej włączenie w całość procesu katechizacji „Wskazówki” (I,2)¹⁰. Umieszczenie katechezy o Żydach i judaizmie na tak późnym etapie nauczania nie oznacza jednak, że problematyka żydowska jest w nim wcześniej – zwłaszcza podczas przedstawiania tzw. historii biblijnej – całkowicie nieobecna. Jest to jednak w wielu przypadkach obecność incydentalna, bardziej dokładna zaś analiza całości tematyki żydowskiej, wykraczająca poza ramy niniejszego opracowania, domaga się pogłębionej analizy wszystkich polskich podręczników i katechetycznych publikacji pomocniczych przeznaczonych dla szkoły podstawowej i średniej¹¹. Warto podkreślić, że jest to jedno z najpilniejszych zadań stojących przed osobami zajmującymi się dialogiem chrześcijańsko-żydowskim i recepcją jego osiągnięć w katechezie.

Judaizm w podręcznikach do katechezy

Przedstawiając podręczniki dla szkół ponadpodstawowych należy podkreślić, że spośród czterech wersji programów szczegółowych funkcjonujących w szkołach średnich, trzy posiadają osobne katechezy o judaizmie. Ponieważ kolejne publikacje katechetyczne różnią się między sobą znacznie, przy czym dostrzegalny jest widoczny postęp sposobów opracowania tematu w nowszych z nich, zaprezentowane zostaną one w porządku chronologicznym ukazywania się. Ten sposób prezentacji ma również tę zaletę, że pozwala zauważyć istotne niekiedy zmiany w sposobie omawiania judaizmu. Z niewiadomych przyczyn problematyka ta nie jest poruszana w ogóle w najstarszym spośród podręczników funkcjonujących w szkole średniej, zatytułowanym *Wiara i życie chrześcijanina* a wydanym w 1982 roku w Poznaniu, aczkolwiek w jego części religioznawczej mówi się o islamie, buddyzmie i hinduizmie.

¹⁰ Por. *Żydzi i judaizm...*, dz. cyt., s. 60.

¹¹ Niniejsze opracowanie nie omawia wykorzystywanych niekiedy w praktyce katechetycznej jednostek lekcyjnych w publikacjach religioznawczych: Kazimierza B u k o w s k i e g o, *Religie świata a chrześcijaństwo*, Poznań 1988, s. 115-128 oraz Daniela O l s z e w s k i e g o, *Z zagadnień religioznawstwa*, Łódź 1988, s. 54-58.

Kolejnym opracowaniem – i pierwszym uwzględniającym judaizm – jest przeznaczony dla nauczycieli, a przygotowany pod redakcją księdza profesora Mieczysława Majewskiego przez absolwentów Specjalizacji Katechetyki Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, pierwszy tom serii „Materiały Katechetyczne”, wydany w roku 1984 i zatytułowany *Od religii do wiary*. W odróżnieniu od postulatów programu ramowego, autorzy zdecydowali się na umieszczenie katechezy o judaizmie w pierwszym roku nauczania w szkole średniej, przy czym perspektywa prezentacji jest, zgodnie z tytułem publikacji, perspektywą religioznawczą. Specyfika podręcznika lubelskiego polega na podziale każdej jednostki lekcyjnej na pięć części: 1. Motywację – zawierającą cele stawiane przed katechezą; 2. Plan katechezy; 3. Strukturę; 4. Metodę; oraz 5. Materiał¹². W lubelskim programie szczegółowym judaizm nie ma *de facto* osobnej katechezy, omówiony zaś został w sumie na trzech stronach wraz z buddyzmem i islamem w części 3 i 5 opracowanego przez Janinę Kamińską rozdziału trzeciego, zatytułowanego *Wielość religii w świecie*. Choć zamiarem autorki było przekazanie obiektywnej wiedzy, skonfrontowanie trzech religii oraz kształtowanie postawy otwartości wobec nich, to jednak został on uwieńczony częściowym jedynie powodzeniem. Akcentując opartą na przymierzu wyjątkowość dziejów i misji Izraela pośród innych narodów i religii, podkreśla się zarazem, przy pomocy dość dowolnej nadinterpretacji fragmentu 9 rozdziału soborowej *Konstytucji o Kościele*, odwrócenie się Izraela od nadprzyrodzonej rzeczywistości uniwersalizmu zbawienia. Zarazem jednak – tym razem z użyciem cytatów z Deklaracji *Nostra Aetate* nr 4 – autorka przeciwstawia się teorii odrzucenia Żydów i przedstawiania ich jako „przeklętych przez Boga” oraz powtarza soborowe wezwanie o wzajemne poznanie i poszanowanie. Nad tą częścią prezentacji zaciążył jednak układ materiału, sugerujący niewystarczalność judaizmu jako religii przez konfrontację z „pełnią Objawienia w Chrystusie”. Poważne wątpliwości budzić może także zestaw wiadomości o judaizmie zawarty w części 5, tworzący wrażenie zbitki przypadkowo podanych informacji. Bez niezbędnych wyjaśnień i odniesień do przeszłości akcentujących ciągłość historyczną i religijną oraz rozróżnień pomiędzy religią przedwy-

¹² Specyfikę polskich programów szczegółowych omawia w swoim artykule Roman M u r a w s k i.

gnaniową a judaizmem drugiej świątyni, sytuuje się początek judaizmu w roku 458 p.n.e., podczas reformy Ezdrasza przeprowadzonej po niewoli babilońskiej, mimo że wyłonienie się judaizmu jest kwestią procesu trwającego wiele lat, a działalność Ezdrasza – zwłaszcza zaś czas jego misji – stanowi do dziś przedmiot debat wśród biblistów i historyków¹³. Niezwykle skrótowo zostały omówione pisma judaizmu, przy czym według autorki katechezy Tora „zawarta jest w Pięcioksięgu Mojżesza”, a nie jest nim po prostu. Spośród elementów charakteryzujących judaizm jako religię wybrany został tylko monoteizm. Etyka żydowska zaś jest prezentowana jako praktyka religijna, przy czym na określenie przynajmniej mianem nieporozumienia zasługuje fakt – jeśli interpretować go w odniesieniu do współczesnego judaizmu – rzekomego karania śmiercią wśród Żydów za cudzołóstwo.

W odróżnieniu od nie odpowiadającej obecnemu stanowi wiedzy, grzeszącej skrótowością i podstawowymi błędami merytorycznymi katechezy podręcznika lubelskiego, która bronić się może jedynie faktem daty publikacji, dwie kolejne próby ujęcia problematyki żydowskiej wydają się być bardziej udane.

Pierwszą z nich stanowi wydany w 1992 roku w Poznaniu, lecz opracowany przez grupę autorów z Archidiecezji Katowickiej (są nimi przeważnie duchowni) podręcznik dla nauczyciela zatytułowany *Człowiek wobec problemu wiary* z serii materiałów katechetycznych „Życie prawdą” ukazujących się pod redakcją ks. Jana Szpeta. Katecheza poświęcona judaizmowi znalazła miejsce w II części podręcznika na stronach 92-101 i składa się z dwóch, paralelnych elementów: przebiegu i treści katechezy oraz uwag metodycznych, podanych w formie glos marginesowych, a więc równie zdawkowych jak wzmianki metodyczne podręcznika lubelskiego. Istotne *novum* zawiera jednak tytuł katechezy: „Kto spotyka Jezusa, spotyka judaizm”, zaczerpnięty z deklaracji biskupów niemieckich¹⁴, a zarazem zaznaczający przesunięcie perspektywy z religioznawczej na teologiczną. Owa zmiana, otwierająca możliwość w poważniejszym niż dotychczas stopniu interioryzacji przekazywanej w katechezie wiedzy religijnej, zaznaczona zostaje już na początku, w prezentacji dziejów judaizmu, potraktowanych jako „historia działania Boga

¹³ Zob. John Bright, *Historia Izraela*, Warszawa 1994, s. 399-411.

¹⁴ Zob. Michał Czajkowski, *Co to znaczy, że Jezus jest Żydem*, w: *Lud Przymierza*, Warszawa 1992, s. 62-71.

w świecie” ze swym momentem kulminacyjnym w przymierzu synajskim, konstytuującym Izraela jako „naród wybrany” (Iz 45,4) oraz „oblubienicę Boga” (Oz 2,4). Bardzo pobieżnie jednak scharakteryzowano pozostałe etapy dziejów Izraela – także Szoa, w rozumieniu znaczenia której katecheza winna według watykańskich „Wskazówek” (6,1) dopomagać¹⁵. Tora, przedstawiana jako: Pięcioksiąg, Prawo i Nauka, będące darem Boga dla Izraela oraz Talmud, zawierający ustną tradycję rabiniczną stanowiącą aktualizację Prawa Mojżesza, to prezentowane przez katechezę święte księgi judaizmu, wyrażające jego doktrynę, a zatem: teologię, antropologię i etykę. Istotnym błędem podręcznika jest stwierdzenie, iż judaizm nie posiada wyraźnego wyznania wiary i próba pominięcia funkcji Szema Israel. Niezależnie jednak od tego, stwierdzić można udaną, wolną od jakichkolwiek skojarzeń jurydycznych próbę prezentacji żywego doświadczenia Boga w religii żydowskiej, i wpływających zeń wskazań etycznych. Perspektywa teologiczna cechuje także omówienie funkcji szabatu, obrzezania i świąt oraz oczekiwania na przyjście Mesjasza, którą to kwestię poprzedni podręcznik zupełnie pomijał. Najciekawszą część jednostki lekcyjnej zawartej w podręczniku stanowi część trzecia, traktująca o stosunkach chrześcijańsko-żydowskich z perspektywy deklaracji *Nostra Aetate* nr 4. Za jej tekstem podkreślone zostają w formie pytań i odpowiedzi między innymi: znaczenie początków wiary i wyboru Kościoła u patriarchów i Mojżesza, szacunek należny wyznawcom judaizmu i ich wierności Przymierzu, wspólne Żydom i chrześcijanom oczekiwania eschatologiczne oraz zasadnicza niezgodność chrześcijaństwa z nastawieniami o charakterze antysemitycznym. Autorzy katechezy zachęcają do omawiania tej problematyki w drodze korzystania z dokumentów watykańskiej Komisji do Spraw Stosunków Religijnych z Judaizmem oraz przemówień papieskich. Jako jedyni proponują ponadto lekturę uzupełniającą. W sumie można tę próbę przybliżenia judaizmu uznać za dość udaną, aczkolwiek pozostawia ona wrażenie niedosytu ze względu na zbyt dużą skrótowość z jaką potraktowano niektóre tematy.

Ostatnia z prezentowanych, a zarazem najnowsza publikacja katechetyczna jest zarazem pierwszą, składającą się z dwóch części: materiałów katechetycznych dla ucznia oraz podręcznika metodycz-

¹⁵ Por. *Żydzi i judaizm... dz. cyt.*, s. 73.

nego, adresowanego do nauczycieli. Chodzi o trzecią część wydanego w 1992 roku a opracowanego pod kierunkiem ks. prof. Jana Charytańskiego podręcznika *Spotkania z Bogiem*, noszącego tytuł *Spotkania z Bogiem w prawdzie*. Podstawowa wartość tego ujęcia opiera się na fakcie dostarczenia uczniom po raz pierwszy w polskiej katechezie jednostki lekcyjnej poświęconej judaizmowi w podręczniku adresowanym bezpośrednio do nich. Warto jednak zadać w tym miejscu pytanie – czy trzeba było czekać na tego typu publikację tak długo? Pozostawiam je bez komentarza.

Warszawska wersja programu szczegółowego odznacza się sporym nowatorstwem zarówno w zakresie treści jak i formy prezentacji. Jest ono widoczne zwłaszcza w przygotowanym przez Jana Tomczaka SJ dla podręcznika metodycznego wprowadzeniu do katechezy, w którym chęć zmiany trwających wciąż w niektórych kręgach naszego społeczeństwa i niezgodnych z Ewangelią antyżydowskich uprzedzeń potraktowana została jako punkt wyjścia. W oparciu o bardzo liczne publikacje zamieszczane na łamach polskich czasopism teologicznych oraz o dokumenty Kościoła, w tym *in extenso* cytowane przemówienia papieskie, uzasadniona została nie tylko potrzeba katechezy o judaizmie, lecz również omówiono obszernie dokonującą się w Kościele reorientację w nauczaniu o Żydach przedstawianych, po raz pierwszy tak zdecydowanie w publikacjach katechetycznych, jako przedmiot miłości Boga. W części obejmującej materiały pomocne przy prowadzeniu katechezy, podręcznik metodyczny ilustruje fragmentami publikacji – w tym cytatami z Listu Pastorskiego Episkopatu Polski z okazji 25 rocznicy ogłoszenia Deklaracji soborowej – tematy poruszane we wprowadzeniu: zakorzenienie Kościoła w narodzie żydowskim, problem właściwego naświetlenia odpowiedzialności za śmierć Chrystusa a także wspólną historię Polaków i Żydów. Dążąc do nadania właściwego kierunku wychowaniu młodzieży w duchu tolerancji i podkreślając duchową wspólnotę między wyznawcami obu religii nie pomija się spraw trudnych, związanych z dwudziestoleciami międzywojennym i okresem Polski Ludowej. Wyważona i obiektywna prezentacja tych zagadnień, oparta na pracach profesorów: Marcina Kuli, Władysława Bartoszewskiego i Jerzego Tomaszewskiego, stanowi istotne novum w porównaniu z treścią uprzednio omawianych publikacji katechetycznych. Jedynym mankamentem podręcznika metodycznego jest dość zdawkowe potraktowanie znaczenia Zagłady, który to

fakt stanowi punkt wyjścia katechezy w materiałach katechetycznych przeznaczonych dla ucznia. Holocaust zilustrowany zostaje w nich już na samym początku zdjęciem przedstawiającym epizod z likwidacji warszawskiego getta oraz fragmentem wiersza Kazimierza Wierzyńskiego *Do Żydów*. Istotne przy tym znaczenie ma pojawiające się w następnej kolejności pytanie o sens wybrania, stanowiące rodzaj kontrapunktu dla wprowadzanego sygnału i wiążące fakt licznych prześladowań Żydów w dziejach nie z promowaną przez dawną teologię blasfemią „bogobójstwa”, lecz wskazując na cierpienia jako implikowane powołaniem przez Boga.

Zasygnalizowane powyżej zróżnicowanie środków przekazu treści stanowi zresztą o specyfice tej katechezy, odwołującej się zarówno do cytatów z dokumentów Kościoła, jak i fragmentów Miszny czy też obszernie przytaczanych wspomnień Belli Chagall, służących jako ilustracja przykładu domowej liturgii żydowskiej i przekazujących nastrojów szabatu. Katecheza w podręczniku *Spotkania z Bogiem w prawdzie* jako pierwsza realizuje w tak znaczącym wymiarze postulat dokumentów Kościoła organicznego włączenia dziedzictwa Biblii Hebrajskiej w całość procesu nauczania. Cel ten zostaje osiągnięty poprzez obszerną prezentację dziejów judaizmu biblijnego, łączącą elementy syntezy historycznej z wiedzą o powstawaniu kolejnych ksiąg TaNaCh oraz wyraźne wyakcentowanie zakorzenienia wiary chrześcijańskiej w judaizmie w katechezach poświęconych Bogu-Stwórcy nieba i ziemi oraz Objawieniu Bożemu Pierwszego Testamentu, który to termin, aczkolwiek z różnym powodzeniem i konsekwencją, starają się autorzy stosować. Omówienie problematyki historii zbawienia przy podkreśleniu roli judaizmu oraz egzystencjalnej autoidentyfikacji uczniów w przymierzu zawartym przez Boga z ludem Izraela, pozwala uczynić istotny krok na drodze postrzegania doświadczenia wiary „starszych braci” jako niezbędnego składnika własnej tradycji religijnej. Ekspozycja tematyki wolności oraz cierpienia, a także wprowadzenie do syntezy problematyki teologiczno-moralnej w dalszych częściach podręcznika wielokrotnie odwołują się do podłoża starotestamentowego, i to nie jako źródła cytatów i przykładów, co często miało miejsce w ujęciach dawniejszych, lecz jako struktur wyrażających żywe, egzystencjalne doświadczenie Boga Izraela, zwracającego się ze swym orędziem ku współczesnemu człowiekowi. Materiały katechetyczne dają ponadto dobry, zakorzeniony w koncepcji kanonu Biblii

Hebrajskiej i Tradycji chrześcijańskiej, przegląd klasycznego profetyzmu izraelskiego oraz miejscami nierówną prezentację wielopostaciowego judaizmu w czasach Jezusa, połączoną z krótkim omówieniem jego dziejów aż do czasów współczesnych, koncentrującym się na okresie rabinicznym oraz Haskali. O wiele ciekawsza i wykazująca lepszą znajomość problematyki oraz konsekwencję myślowego dyskursu niż w poprzednich publikacjach jest prezentacja miejsca człowieka w judaizmie, świąt żydowskich oraz soteriologii. Choć tematami tym poświęcono więcej miejsca niż dotychczas, można je tym niemniej traktować jedynie jako zasygnalizowanie problemu. Za najciekawszą należy uznać tradycyjnie ostatnią część katechezy, bardzo wyczerpująco informującą o reorientacji Kościoła wobec Żydów i judaizmu. W sumie, koncepcję katechetyczną przygotowaną w podręczniku przez ks. Romana Murawskiego SDB należy ocenić wysoko.

Na podstawie przedstawionego omówienia dostrzec można istotny wysiłek katechezy katolickiej w celu coraz lepszej recepcji wskazań Urzędu Nauczycielskiego i rezultatów dialogu chrześcijańsko-żydowskiego. Aczkolwiek widoczny jest istotny ilościowy i jakościowy postęp w przygotowywanych w kolejnych podręcznikach katechezach o judaizmie, to jednak spośród trzech prezentowanych publikacji tylko ostatnią można uznać za w pełni udaną, także z powodu realizacji próby dotarcia z materiałem bezpośrednio do ucznia. To spostrzeżenie nie dotyczy jedynie oceny omówionych publikacji, lecz zjawiska znacznie szerszego – świadomości potrzeby nieustannej wymiany i obustronnej recepcji pomiędzy szeroko pojętą katechezą a szybko poszerzającym zakres swoich dokonań dialogiem chrześcijańsko-żydowskim, tak aby dziedzictwo Izraela stawało się i dla chrześcijan naprawdę rzeczywistością wewnętrzną.

PIOTR KRÓLIKOWSKI